ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПОШУКОВИХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Ю. Б. Дядищева-Росовецька, канд. філол. наук

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ МІЖ СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКОЮ Й ЕТНОЛІНГВІСТИКОЮ

У розвідці йдеться про необхідність чіткішого розмежування між лінгвофольклористикою та етнолінгвістикою та пропонуються деякі теоретичні параметри такої детермінації

This article deals with the question about the necessity of more clear differentiation between lingujfolkloristics and etnolinguistics and some theoretical parameters of such determination are offered

Методологічні проблеми, які виникають у процесі становлення відносно молодих дисциплін – лінгвофольклористики та етнолінгвістики, зокрема при визначенні їх об’єкта та методу дослідження, привертають увагу не тільки вітчизняних дослідників, але і вчених за межами України: на XIV Міжнародному з’їзді славістів у Македонії піднімалося питання про онтологію і методологію етнолінгвістичних досліджень Йорґом Цінкеном (Jörg Zinken. What do cultural keywords unlock? On the ontology and methodology of etnolinguistic research; Німеччина – Велика Британія).

Одна з головних причин цих ускладнень – неувага вітчизняних дослідників до теоретичних засад своїх спостережень. Це й не дивно, адже і досі питання про окремість і «суверенність» лінгвофольклористики й етнолінгвістики становить особливу термінознавчу і наукознавчу проблему.

У першому випадку етнолінгвістика принципово дистанціюється від лінгвофольклористики, як ми бачимо це в польській філології (Єжи Бартмінський)[1].

У другому лінгвофольклористика поглинається етнолінгвістикою. На цьому питанні детально зупиняються О.С. Снитко та І.А. Кулініч в лекційному курсі «Русский язык в этнолингвистическом освещении» (2005). Характеризуючи (за І. І. Токарєвою) одну із двох східнослов’янських шкіл

етнолінгвістики, пов'язану з ім'ям М. І. Толстого, вони наводять твердження, що етнолінгвістика в широкому розумінні «включає в себе діалектологію, мову фольклору і частину історії мови, пов'язану з історичною діалектологією і культурною та етнічною історією народу…»[2].

У третьому випадку праці з теоретичної лінгвофольклористики називають етнолінгвістичними: так, наприклад, робить М. І. Толстой у статті «О некоторых этнолингвистических наблюдениях А. А. Потебни» (2005) (детальніше про це див. у нашій монографії[3]).

Насправді, кожна з цих наукових дисциплін, – і лінгвофольклористика, і етнолінгвістика, – виконує своє завдання. Лінгвофольклористичний підхід передбачає опис вербальної мови фольклору та структури усного фольклорного тексту. Він ґрунтується, зокрема, й на тісному зв'язку з поетикою, стилістикою, лінгвістикою тексту і дозволяє водночас з'ясовувати лексичні, семантичні, поетичні та аксіологічні характеристики мовної форми конкретних творів, а звідси й деяких жанрів фольклору. Приклади цього бачимо в класичних лінгвофольклористичних працях від О. О. Потебні до А. П. Євгеньєвої, О. Т. Хроленка, П. Г. Богатирьова, І. А. Оссовецького, А. В. Десницької і до провідного вітчизняного лінгвофольклориста С. Я. Єрмоленко[4].

Таким чином, лінгвофольклористика в нашому розумінні виступає як дисципліна одночасно і фольклорноцентрична, і лінгвоцентрична.

І натомість: «Східнослов'янська етнолінгвістика – це більш етнографічна наука, ніж лінгвістична»[5]. В етнолінгвістиці «об'єктом тлумачення… виступають *не слова* (курсив наш - Ю. Д.-Р.) і не самі предмети та явища зовнішнього світу, не їх ментальні кореляти (концепти, поняття, образи), а відповідні їм знаки мови культури в цілому (в єдності їх реальної форми та символічного змісту)»[6]. Щоправда, й самі етнолінгвісти не дійшли єдиного висновку щодо вищенаведеного положення, адже зустрічаємо і протилежне твердження: «Східнослов'янська етнолінгвістика – це наука про *слово* (курсив наш - Ю. Д.-Р.), яке лишається центральним об'єктом дослідження, тим елементом мовної картини світу, в якому виявляється національно-культурна поведінка (при включенні слова до обряду, традиції, ідіоми)»[7].

Отже, як стверджують фахівці, етнолінгвіст дивиться на мову фольклору крізь призму етнології та мав би дивитися й крізь призму етнографії (чого поки не спостерігаємо), а лінгвофольклорист – крізь призму мовознавства. Таким чином, етнолінгвісти не роблять того, що мали б робити (нехтують етнографічним осмисленням фольклорного слова), проте лінгвофольклористи, навпаки, часто потрапляють до чужої парафії, а саме до питань, що їх розв'язує поетика.

Крім того, на відміну від етнолінгвістики, лінгвістичне осмислення фольклорного мовного матеріалу в лінгвофольклористиці виступає як дворівневе: на нижчому, підготовчому рівні дослідження відбувається первісна лінгвістична класифікація фольклорних явищ мовної природи, тоді як на вищому – застосування до їх вивчення методологій, вироблених теоретичною лінгвістикою.

Таким чином, лінгвофольклористика виявляється «лінгвістичнішою», ніж етнолінгвістика, яка в кращому разі зупиняється лише на першому рівні – лінгвістичній класифікації мовних фольклорних явищ.

Більшу віддаленість етнолінгвістики від власне мовознавства демонструє й таке явище, як можливість створювати етнолінгвістичні праці, зовсім не звертаючись до вказаного першого рівня лінгвістичного аналізу, або проводячи його на елементарному, чи навіть інтуїтивному рівні. Прикладом цього може служити корисна стаття Є.Д. Демиденка «Значение и функции общефольклорного образа камня» (1987)[8].

Сумніви щодо наукової точності етнолінгвістичних праць виникають не тільки в лінгвофольклористів, а й у самих етнолінгвістів. Так, В. Конобродська на веб-сайті «Слов'янська етнолінгвістика» (RASTKO.NET) у детальному огляді «Українська етнолінгвістика: деякі аспекти» висловлює занепокоєння науковим рівнем ряду лексикографічних видань (В. Жайворонок «Знаки української етнокультури. Словник-довідник», «Словник символів культури України» А. Потапенко та ін.): «…словники побудовані на далеко не достатньому, часом нелокалізованому і не завжди достовірному матеріалі переважно старих джерел»[9]. І з цим важко не погодитись, адже «українська лексика» із «народної мови» в словнику-довіднику В. Жайворонка «витлумачується, відповідно коментується та ілюструється» не тільки «різноманітними

фольклорними текстами», але й «характерними цитатами з класичної художньої та *літописної* (курсив наш – Ю.Д.-Р.) літератури, Біблії, «*Слова о полку Ігоревім*» (курсив наш – Ю.Д.-Р.) та ін.»[10]. Тому не дивно, що, наприклад, слово «змій» тлумачиться не тільки як «казкова істота з крилами і тулубом пластуна, наділена надзвичайною силою», що не викликає зауважень, а і як «дракон», як істота, що «висмоктує кров» і пов'язується з міфічними трипільськими (sic!) Індрою та Вану[11]. Коментарі справді зайві... Причини цього треба шукати саме у невизначеності об'єкта і методу в етнолінгвістиці (детальніше про це див. нашу працю[12]).

Тотожні проблеми зустрічаємо і в польських колег. Звернемося до теоретичного доробку провідного польського етнолінгвіста Є. Бартмінського, голови Комісії з етнолінгвістики Міжнародного комітету славістів, який зазначає: "з погляду основної етнолінгвістичної проблематики, тобто взаємозв'язку мови і культури (в її соціальному, етнічному, національному і особистністному вимірах) немає істотних відмін між діалектним і загальнонародним (як просторічним, так і літературним) різновидами мови, як немає істотних відмін між народною і «високою» поезією"[13]. Навряд чи можна отримати достовірні результати за такою методикою. Так само, як не можна погодитися і з висновком: "Тому не можна визнати обґрунтованим обмеження етнолінгвістичних досліджень вивченням фольклору і діалекту (діалектів? – *Ю. Д.-Р.*) і відношення до них як до галузі (єдиної? – *Ю. Д.-Р.*), якісно відмінної від досліджень загальнонародної мови і національної культури…"[14]. Насправді ж, такі пропозиції Є. Бартмінського ведуть до нівелювання істотних різниць між мовою фольклору і мовою літературною, а звідти до викривлення отриманих у дослідженні результатів. Неточності такого ж роду можна зустріти й у вітчизняних працях.

Таким чином, коли існування антропологічної лінгвістики, хай під вивіскою етнолінгвістики, має всі права на існування, слід рішуче заперечити пропоноване Є. Бартмінським розчинення фольклору в культурі взагалі, а діалектів як мовної оболонки традиційного словесного фольклору – в "загальнонародній мові". Традиційна ж лінгвофольклористика має продовжувати досліджувати свій об'єкт – мову фольклору як виду духовної діяльності, втрата суверенності якого загрожує втратами в національній культурі.

А тепер зважемося на деякі пропозиції, що випливають із спостережень над існуючою вже історією обох наук. Українські

лігвофольклористи, починаючи з О.О. Потебні, як один були фаховими фольклористами, які самі записували фольклорні твори, розумілися на теоретичних проблемах фольклористики та в своїх працях зверталися до конкретних проблем вивчення мови та поетичної мови фольклору. Українські ж автори праць з етнолінгвістики приходять до цієї наукової дисципліни з лінгвістів, не знаючи азів фольклористики. (Науковий шлях Є. Бартмінського має іншу конфігурацію, а його погляди пов'язані із своєрідністю розвитку фольклористики та діалектології в Польщі). Тому, коли такі фахівці-лінгвісти вторгаються до сфери лінгвофольклористики, казуси майже неминучі, бо у вивченні фольклорних творів вони виступають як дилетанти. А отже, мабуть, не варто етнолінгвістам втручатися до аналізу фольклорних текстів, що має залишитися "заповідним пасовиськом" для лінгвофольклористів, і чому не попросити етнолінгвістів триматися в межах власної проблематики?

Нічого образливого в такій пропозиції немає. Тепер майже ніхто вже не плутає етнологію з фольклористикою. Просто треба досягти такого рівня теоретичного осмислення об'єкта і методу лінгвофольклористики й етнолінгвістики, щоб вже їх ніхто не плутав – і не мав змоги зробити наївно вигляд, ніби не знає, про що йдеться. Відразу скажемо, що в науковому статусі своєму лінгвофольклористика від такої чіткішої детермінації не виграє. Адже, як не боляче це визнавати лінгвофольклористові, етнолінгвістика т е о р е т и ч н і ш а за лінгвофольклористику. Тож фахівцям з неї можна тільки порадити повніше використовувати теоретичні потенції власної наукової дисципліни. А вони дуже значні.

Ми бачимо сучасну етнолінгвістику як наукову дисципліну, яка може працювати на трьох рівнях теоретичного осмислення свого об'єкта. Вищий рівень складає з а г а л ь н а е т н о л і н г в і с т и к а , що розглядає загальнолюдські зв'язки між мовою та ментальністю й використовує методи філософії та психології. Наступний, середній рівень – це е т н о л і н г в і с т и к а н а р о д і в , де вивчається надзвичайно цікаві проблем відбиття етнічної своєрідності певного народу в його мові та навпаки, а методика може відповідати в деяких рисах методам дослідження, виробленим на початку XX ст. так званою "етнопсихологією народів" або етнопсихологією (праці В. Вундта, М. Лазаруса, Х. Штейнталя). На цьому рівні дослідникові необхідна досконала ерудиція з наук про

етнос і мову певного конкретного народу. І третій рівень, який можна назвати е т н о л і н г в і с т и к о ю т е к с т у (або твору). Тут етнолінгвіст працює на рівні твору (тексту), встановлюючи, яким чином і в якій формі відбилися в його мові певні етнічні особливості автора або/і виконавця. Аж ніяк не можна сказати, що такі дослідження не потребують фахових фольклористичних знань, але при такому спрямуванні етнолінгвіст залишиться на власному полі дослідження. Такі дослідження є науково актуальними і з того погляду, що вимагатимуть вироблення власної методики, адже цим ще ніхто не займався – в усякому разі, в Україні.

Таким чином, чіткіше розмежування між етнолінгвістикою і лінгвофольклористикою було б корисним для обох цих наукових дисциплін.

[1]Дядищева-Росовецька Ю. Етнолінгвістика в інтерпретації Є. Бартмінського // Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. - К., 2007. Вип. XV. – С. 65 – 72. [2]Е.С. Снитко, И.А. Кулинич «Русский язык в этнолингвистическом освещении». – К., 2003. – С. 13. [3]Дядищева-Росовецька Ю. Фольклор. Мова. Поетична мова. К., 2005. – С. 32. [4]Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Харьков, 1899. – Т. 3.; Евгеньева А.П. Очерки по языку русской усной поэзии в записях XVII-XIX вв. – М. – Л., 1963.; Хроленко А.Т. Семантика фольклорного слова. – Воронеж, 1992.; Богатырев П.Г. Язык фольклора // Вопросы языкознания. – 1973. № 5.; Оссовецкий И.А. О языке русского традиционного фольклора // Вопросы языкознания. – 1975. № 5.; Десницкая А. В. Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. – Л., 1970.; Єрмоленко С.Я. Фольклор и літературна мова. – К., 1987. [5]Е.С. Снитко, И.А. Кулинич. Зазнач. праця. – С. 15. [6]Там само. – С. 13. [7]Токарева И.И. Этнолингвистика и этнография общения. – Минск, 2003. [8]Демиденко Е.Л. Значение и функции общефольклорного образа камня // Русский фольклор. – Ленинград, 1987. – Т. 27. Этнографические истоки фольклорних явлений. – С. 85 – 98. [9]Конобродська В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти // Вебсайт «Слов'янська етнолінгвістика» (RASTKO.NET). [10]Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. - К., 2006. С. 4. [11]Там само. – С. 248 – 249. [12]Дядищева-Росовецька Ю. Етнолінгвістика в інтерпретації Є. Бартмінського // Актуальні проблеми ... – С. 65 -72. [13]Бартминськи Е. Некоторые спорные проблемы этнолингвистики // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики. Мат-лы Междунар. научн. конф. – Минск, 2001. – С. 17; [14]Там само. – С. 18.